

DARIUSZ BRZEZIŃSKI

Instytut Filozofii i Socjologii PAN

UTOPIJNE POWROTY DO PRZESZŁOŚCI: MŁODE POKOLENIE WOBEC ZWROTU NOSTALGICZNEGO

ABSTRAKT: „Zwrot nostalgiczny” to kategoria, która w słowniku nauk społecznych i humanistycznych XXI wieku opisuje tendencję do sięgania do przeszłości jako źródła inspiracji, wzorca dla praktyk kulturowych oraz matrycy dla materializacji określonych projektów. Zjawisko to – coraz bardziej popularne we współczesnym świecie – traktowane jest przez wielu badaczy jako gest sprzeciwu wobec wciąż rosnącej szybkości zachodzących zmian, a także będącej ich pochodną rosnącej niepewności. Podkreśla się jednak też fakt, że nostalgia pozostaje obecnie jednym z ważniejszych nurtów eksplorowanych przez kulturę konsumpcyjną i przemysł rozrywkowy. Zwrot nostalgiczny jest także silnie obecny w młodym pokoleniu. Znajduje swoje odzwierciedlenie między innymi w fascynacji latami dziewięćdziesiątymi XX wieku, okresem sprzed upadku żelaznej kurtyny czy też we wzmożonym zainteresowaniu historią i próbami jej rekonstrukcji. W artykule podejmuję się analizy tego zjawiska w odniesieniu do najnowszych teorii w naukach społecznych i humanistycznych.

SŁOWA KLUCZOWE: orientacja temporalna, zwrot nostalgiczny, retrotopia, kultura popularna, konsumpcjonizm

W rozpoznaniach poświęconych orientacjom temporalnym we współczesnej kulturze zachodniej badacze zwracali do niedawna uwa-

gę pezedo wszystkim na wzrost znaczenia perspektywy prospektywistycznej i prezentystycznej¹. Wśród przyczyn popularności pierwszej z nich wymienia się zwłaszcza gwałtowny postęp nauki i techniki, czego jednym z przejawów jest ukształtowanie się społeczeństwa informacyjnego. Analizy poświęcone drugiej są natomiast skoncentrowane głównie na systematycznym załamaniu się linearnego doświadczenia czasu jako efektu apologii indywidualizmu, merkantylizacji rzeczywistości, czy też powstania kultury konwergencji. Współczesne doświadczenie temporalności określane bywa mianem czasu „pointylistycznego”, „bezczasowego”, „tyranią chwili”², etc. W bieżącym stuleciu powyższe obserwacje uzupełnia się coraz częściej o kolejną perspektywę: orientację retrospektywną. W klasycznej już książce poświęconej tej problematyce – *The Future of Nostalgia* – Svetlana Boym pisała: „Dwudziesty wiek rozpoczął się od futurystycznej utopii, a zakończył nostalgią”³. Przez kilkanaście lat od napisania tych słów opublikowanych zostało wiele prac – tak teoretycznych, jak i opartych o badania empiryczne – mających na celu zgłębienie fenomenu współczesnych powrotów do przeszłości. Zjawisku temu nadano takie określenia, jak: „zwrot nostalgiczny”, „retromania”, „retrotopia”, etc.⁴.

Wzmiankowany proces jest także silnie obecny w młodym pokoleniu. W Polsce daje się go zauważyć bodajże w największej mierze poprzez popularność motywów i artefaktów charakterystycznych dla czasów PRL-u. Jako przykład można tu przywołać zainteresowanie, jakim cieszą się puby i kawiarnie o wystroju nawiązującym do realnego socjalizmu, artykuły pochodzące z tamtych czasów czy też gry

¹ Zob. B. Adam, *Próby przejęcia kontroli nad czasem*, [w:] B. Adam, *Czas*, Warszawa 2010; P. Virilio, *Prędkość i polityka*, Warszawa 2008; J. Gleick, *Szybciej. Przyspieszenie niemal wszystkiego*, Poznań 2003.

² Z. Bauman, *Konsumowanie życia*, Kraków 2009; M. Castells, *Spoleczeństwo sieci*, Warszawa 2007; T. H. Eriksen, *Tyrania chwili. Szybko i wolno płynący czas w erze informacji*, Warszawa 2003.

³ S. Boym, *The Future of Nostalgia*, New York 2001, s. xiv.

⁴ *Anthropology and Nostalgia*, red. O. Angé, D. Berliner, New York – Oxford 2014; S. Reynolds, *Retromania: Jak popkultura żywi się własną przeszłością*, Warszawa 2018; Z. Bauman, *Retrotopia. Jak rządzi nami przeszłość*, Warszawa 2018.

planszowe odtwarzające ówczesne uwarunkowania. Upodobanie osób młodych do przeszłości obejmuje jednak także wiele innych okresów historycznych. Godzi się tu przywołać choćby obecność stylistyki lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia w modzie (subkultury „seapunk” i „slavs”), grach komputerowych i tekstach kultury popularnej⁵. Pochodną zainteresowania jeszcze wcześniejszymi czasami są aktywności podejmowane przez rekonstruktorów historycznych⁶ czy też popularność produktów i symboli odnoszących się do rewolucji przemysłowej („steampunk”⁷). Wszystkie te trendy znajdują odzwierciedlenie w dobrach i usługach oferowanych na rynku, co dodatkowo świadczy o dużym zainteresowaniu, jakim się cieszą.

Kulturowe podłoże wzmiankowanych tu zjawisk będzie przedmiotem moich analiz w niniejszym artykule. W jego pierwszej części przywołam najważniejsze teoretyczne rozpoznania dotyczące kategorii nostalgii we współczesnej humanistyce i myśli społecznej. Następnie – bazując na tym fundamencie – unaocznę przyczyny rosnącej popularności orientacji retrospektywnej w młodym pokoleniu. W zakończeniu uruchomię zaś znów ogólniejszą perspektywę teoretyczną i zastanowię się nad tym, jak analizy poszczególnych przejawów zwrotu nostalgicznego wzbogacają refleksje o kulturze współczesnej.

NOSTALGIA WE WSPÓŁCZESNEJ HUMANISTYCE I MYŚLI SPOŁECZNEJ

Kategoria nostalgii łączy w sobie dwa greckie wyrażenia: *nóstos*, oznaczające powrót, a także *álgos*, odnoszące się do tęsknoty, cierpienia i bólu. W najogólniejszym znaczeniu konotuje ona zatem poczucie bra-

⁵ M. Szewerniak, *Od retro do doświadczenia, czyli gry wideo i nostalgia*, „Irydion. Literatura – Teatr – Kultura” 2018, nr 1, s. 151–163; M. Major, P. Włodek, *Pomiędzy retro a retromanią*, Gdańsk 2018.

⁶ K. Baraniecka-Olszewska, *Reko-rekonesans: praktyka autentyczności. Antropologiczne studium odtwórstwa historycznego drugiej wojny światowej w Polsce*, Kęty 2018.

⁷ M. Molenda, *Nostalgia za wiekiem pary*, „Creatio Fantastica” 2016, nr 1, s. 1–16.

ku, generowane przez przywoływanie na pamięć przeszłych wydarzeń bądź uwarunkowań. Tak podłoże, jak i istotę tej emocji świetnie oddaje następująca metafora zaproponowana przez Boym: „Analogią nostalgii jest dwukrotne naświetlenie kliszy albo jednocześnie nałożenie dwóch ujęć: domu i tego, co poza domem, przeszłości i teraźniejszości, marzenia oraz rzeczywistości codziennej”⁸. To właśnie nieprzystawalność tych dwóch obrazów stanowi fundament tęsknoty za tym, co utracone, a czasem także poczucia wykorzenia i problemów w adaptacji do istniejących warunków. W tym ostatnim rozumieniu termin ten funkcjonował przez lata w języku potocznym. Był on stosowany wobec osób doświadczających intensywnych trudności emocjonalnych w wyniku długotrwałego odseparowania od domu rodzinnego, ojczyzny, czy też ważnej grupy odniesienia. Ostatnie dekady ubiegłego wieku przyniosły jednak poszerzenie zakresu semantycznego tej kategorii, i to zarówno na płaszczyźnie dyskursu psychologicznego, jak i społeczno-kulturoznawczego⁹. Rozpoznania prowadzone w ramach pierwszego z nich koncentrują się na sposobie i zakresie doświadczania jednostkowych emocji w konsekwencji przywoływania przeszłych doświadczeń, a także na funkcjach, jakie praktyka ta spełnia względem tożsamości indywidualnej. Analizy kulturoznawcze ogniskują się natomiast zarówno na mechanizmach kształtujących emocjonalny stosunek do przeszłych wydarzeń z historii danej społeczności, jak i na praktykach, będących pochodną określonego sposobu ukształtowania pamięci zbiorowej.

Godzi się w tym miejscu podkreślić utopijny charakter doświadczenia nostalgii. Wizja przeszłości kształtowana w jego ramach jest co do zasady zmitologizowana. Minione wydarzenia zostają przefiltrowane przez sito pamięci, zatrzymujące większość onegdajszych trosk i problemów. Odsączone z niej wspomnienia tworzą niczym niezakłócony obraz, mający przy tym wszelkie znamiona realności. Ewa Hoffman pisała w tej materii następująco:

⁸ S. Boym, *Nostalgia i postkomunistyczna pamięć*, [w:] *Nostalgia – eseje o tęsknocie za komunizmem*, red. F. Modrzejewski, M. Sznajderman, Wołowiec 2002, s. 273.

⁹ M. Lewicka, M. Prusik, M. Zaleski, *Nostalgia*, [w:], *Modi memorandi. Leksykon kultury pamięci*, red. M. Saryusz-Wolska, R. Traba, Warszawa 2014, s. 274–278.

Czas zatrzymuje się w miejscu rozłąki i żadne późniejsze wrażenia nie zamącą obrazu, który masz w umyśle. Dom, ogród, kraj, które straciłaś, pozostają na zawsze takimi, jakimi je pamiętasz. Nostalgia – to najbardziej liryczne uczucie – krystalizuje się wokół tych wyobrażeń jak bursztyn. Zatrzymane wewnątrz nich: dom, przeszłość, są jasne, żywe, uczynione piękniejszymi przez medium, które je trzyma i poprzez jego bezruch¹⁰.

Warto podkreślić, że tak ukształtowany obraz bardzo często naczyniony jest silnym ładunkiem emocjonalnym. Ów sprawia, że nostalgiczna wizja przeszłości ulega petryfikacji, co dodatkowo zabezpiecza ją przed alternatywnymi narracjami. Utopia retrospektywna wygrywa przeto często z wielowymiarowymi – a już z pewnością krytycznymi – ujęciami minionych czasów.

Ważnym wymiarem konstruktywistycznego charakteru nostalgii jest fakt, że nie musi ona bynajmniej być pochodną pamięci indywidualnej. Nie tylko możliwe, ale też bardzo częste jest pragnienie powrotu do rzeczywistości, której jednostka nigdy nie doświadczyła. Arjun Appadurai pisał w tym kontekście o „nostalgii fotelowej” (*armchair nostalgia*), kształtującej się „bez przeżytego doświadczenia czy zbiorowej historycznej pamięci”¹¹. Rolę inicjującą odgrywają w tym względzie obrazy docierające do odbiorców za pośrednictwem współczesnych środków przekazu. Autor *Nowoczesności bez granic* zwrócił w tym zakresie szczególną uwagę na praktyki rynkowe, służące zarówno wzbudzaniu tęsknoty za tym, co minione, jak i dostarczaniu obietnicy zaspokojenia tejże poprzez aktywność konsumencką. Warto jednak podkreślić, że we wzmiankowanym procesie istotne znaczenie odgrywają także inne czynniki, w tym teksty kultury masowej¹². Kwestia ta

¹⁰ E. Hoffman, *Lost in Translation: a life in a new language*, New York – London 1990, s. 115, cyt. za: A. E. Kubiak, *Nostalgia i konfluentne wspólnoty*, „Polska Sztuka Ludowa – Konteksty” 2004, nr 1–2, s. 28.

¹¹ A. Appadurai, *Nowoczesność bez granic. Kulturowe wymiary globalizacji*, Kraków 2005, s. 118.

¹² Warto w tym względzie przywołać koncepcję „pamięci protetycznej” Alison Landsberg (zob. A. Landberg, *Prosthetic Memory: The Transformation of American Remembrance in the Age of Mass Culture*, New York 2004).

była jednym z elementów badań prowadzonych przez Christinę Goulding. Zaproponowała ona kategorię nostalgii „zapośredniczonej” (*vicarious nostalgia*)¹³, mającą konotować tęsknotę za rzeczywistością ewokowaną przez teksty kultury i opowiadane historie, a także kontakt z artykułami pochodzącymi z minionych epok. Goulding wskazała na to, że choć ten typ pragnienia nie ma związku z indywidualnymi doświadczeniami, to wywiera znaczący wpływ na codzienne wybory jednostek. W kontekście analiz prowadzonych w tym artykule warto zaznaczyć, że ponieważ nostalgia doznawana przez przedstawicieli młodego pokolenia odnosi się głównie do rzeczywistości sprzed ich narodzin, bądź też z czasu ich najwcześniejszych doświadczeń, refleksje Appaduraja i Goulding są bardzo przydatne w uchwyceniu jej istoty i genezy.

Pomocne dla dalszych rozważań będzie także przywołanie rozróżnienia dwóch typów nostalgii, które pojawiło się we wzmiankowanej już książce Svetlany Boym. Jeden z nich – nazwany przez nią „restoracyjny” (*restorative nostalgia*)¹⁴ – wyraża się w pragnieniu odbudowy tego, co jest uważane za „oryginalne”, „autentyczne”, czy też „prawdziwe”. Uczucie to może być motywacją do przywracania dawnych instytucji, zwyczajów, czy też praktyk, co do których istnienia i formy odczuwający ten rodzaj nostalgii nie mają – często wbrew faktom – żadnych wątpliwości. Jako przykład Boym wymieniła w tym kontekście nacjonalistyczne odrodzenie, którego symptomy obserwowała na przełomie XX i XXI wieku. Jej refleksje w tej materii kontynuował kilkanaście lat później Zygmunt Bauman, który – podobnie jak ona – wskazywał na niebezpieczeństwa związane z tym rodzajem nostalgii, a wynikające z nieznoszącego sprzeciwu dążenia do materializacji danej wizji przeszłości¹⁵. Podczas gdy „restoracyjny” typ tęsknoty uwydatnia znacznie pojęcia *nóstos*, jej „refleksyjna” (*reflective nostalgia*)¹⁶ postać opiera się

¹³ Ch. Goulding, *An Exploratory Study of Age Related Vicarious Nostalgia and Aesthetic Consumption*, [w:] *NA – Advances in Consumer Research*, vol. 29, red. S. M. Broniarczyk, K. Nakamoto, Valdosta, GA 2002, s. 542–546.

¹⁴ S. Boym, *The Future of Nostalgia*, dz. cyt., s. 41–48.

¹⁵ Z. Bauman, *Retrotopia*, dz. cyt.

¹⁶ S. Boym, *The Future of Nostalgia*, dz. cyt., s. 49–55.

przede wszystkim na kategorii *álgos*. Jej istotą jest przywoływanie na pamięć wspomnień o minionych doświadczeniach, uznawanych za bezpowrotnie utracone. Ten typ nostalgii nie wiąże się z roszczeniem pretensji do posiadania jedynie słusznej wizji minionych wydarzeń; przeciwnie, dopuszcza ich wielość, różnorodność i fragmentaryczność. Ergo, gdy pociąga za sobą działania, to nie mają one na celu rekonstrukcji tego, co minione, lecz raczej materializację wariacji – bądź też fantazji – na temat przeszłości. Egzemplifikacją tego fenomenu jest – przybliżony w kolejnej części artykułu – stosunek młodzieży do czasu PRL-u, charakteryzujący się koncentracją na artefaktach, wzornictwie czy elementach ludycznych, nierzadko z pominięciem refleksji na temat instytucjonalnych realiów tamtych czasów.

Niech podsumowaniem dotychczasowych refleksji i wstępem do kolejnych będzie konstatacja, że nostalgia – choć wymierzona w przeszłość – ma wyjątkowe znaczenie dla teraźniejszości i przyszłości. Dla gospodarki stanowi obszar ciągłej eksploracji, obliczonej na rozbudzanie aktywności konsumenckiej¹⁷. W obszarze polityki jest ona szczególnie ważna, choćby w kontekście współczesnego dowartościowania mocnych tożsamości narodowych¹⁸. W sferze kultury stanowi matrycę dla wielu praktyk, a ponadto zasobnik, z którego czerpią chętnie twórcy tak w modzie i wzornictwie, jak i tekstach literackich czy dziełach filmowych¹⁹. Na wszystkich tych płaszczyznach nostalgia pozostaje także wartością bardzo bliską młodemu pokoleniu, co będzie przedmiotem mojej analizy w dalszej części tekstu.

MŁODE POKOLENIE WOBEC ZWROTU NOSTALGICZNEGO

W analizach poświęconych nostalgii często wskazuje się na to, iż jednym z jej źródeł jest uczucie rozczarowania aktualną rzeczywistością.

¹⁷ G. Cross, *Consumed Nostalgia. Memory in the Age of Fast Capitalism*, New York 2015.

¹⁸ B. Reynolds, *The Nostalgic Turn and the Politics of Ressentiment*, „Georgia Educational Researcher” 2004, nr 1, s. 1-11.

¹⁹ M. Major, P. Włodek, *Pomiędzy retro a retromanią*, dz. cyt.

tością²⁰. Aby zilustrować tę relację odwołam się do wzmiankowanych wcześniej badań Christiny Goudling²¹. Przeprowadzono je z osobami wchodzącymi dopiero w dorosłość bądź pozostającymi w jej wczesnej fazie. Respondenci odczuwali silną tęsknotę za przeszłością, której – z racji wieku – nie było im dane doświadczyć. Badania ujawniły, że wykazywali silne niezadowolenie z aksjologicznych i instytucjonalnych uwarunkowań rzeczywistości współczesnej. Odnosili się krytycznie do modeli tożsamościowych kształtowanych przez dzisiejszą kulturę, a także do dominujących w niej kierunków rozwoju mody, sztuki, estetyki, etc. Z tego punktu widzenia nostalgicznie wspominali przeszłość, która jawiła im się w kategoriach „złotego wieku”. Tęsknili za czasami, które w ich przekonaniu odznaczały się zdecydowanie większą dozą romantyzmu, ciepła i bliskości w relacjach międzyludzkich, a przy tym także jasno określały role, jakie przyszło zajmować jednostkom. Gdyby chcieć te badania uogólnić na inne grupy wiekowe – a wydaje się, że jest to zasadne – można by skonstatować, że jedną z przyczyn zwrotu nostalgicznego w XXI wieku jest sprzeciw względem kierunku i szybkości zachodzących obecnie przemian. Nastanie „kultury indywidualizmu”, coraz większe znaczenie konsumpcjonizmu, „upłynnienie” wszystkich sfer rzeczywistości społecznej²² – wszystko to na zasadzie rewersji może wywołać pragnienie „konserwatywnej kontestacji”, bądź też „kontrkontestacji”²³.

Gdy rozczarowaniu względem terażniejszości towarzyszy niepewność przyszłości, ziarna nostalgii zyskują jeszcze żyźniejszą glebę do wzrostu. Kwestię tę świetnie ilustruje reinterpretacja obrazu *Angelus*

²⁰ B. Turner, *A Note on Nostalgia*, „Theory, Culture & Society” 1987, nr 1, s. 147–156.

²¹ Badania przeprowadzono metodą indywidualnych wywiadów pogłębionych oraz za pośrednictwem analiz treści narracji przygotowanych przez respondentów. Ich wiek oscylował między 22 a 40 lat.

²² Marek Zaleski zwrócił uwagę na jeden z aspektów tego zjawiska, napisał: „Dziś u genezy zjawiska leży kult terażniejszości i narcystyczna kultura ‘samozainteresowania’. To one powodują eksplozję nostalgii w kulturze masowej – liczy się tylko terażniejszość, a tymczasem nostalgia stanowi symptom nieprzystosowania” (M. Lewicka, M. Prusik, M. Zaleski, *Nostalgia*, dz. cyt., s. 276).

²³ T. Paleczny, *Kontestacja: Formy buntu we współczesnym społeczeństwie*, Kraków 1997.

Novus Paula Klee w wydaniu Zygmunta Baumana. Zmodyfikował on w tej materii rozpoznania Waltera Benjamina przedstawione w jego dziewiątej tezie historiozoficznej, zgodnie z którymi namalowana postać – utożsamiona z aniołem historii – oddala się ku przyszłości, patrząc z przerażeniem w przeszłość²⁴. Autor *Retrotopii* stwierdził natomiast, że nadrzędnym źródłem strachu w ramach współczesnej, płynnej fazy nowoczesności²⁵ jest przyszłość, która pozostaje coraz bardziej nieodgadniona i nieprzewidywalna, a ponadto wypełniają ją – realne i wymaginowane, acz posiadające siłę sprawczą – zagrożenia²⁶. Odnośząc te rozpoznania do obaw, z którymi współcześnie zmaga się młode pokolenie, należałoby zwrócić uwagę między innymi na kwestie: prekaryzacji²⁷, „projektariaryzacji”²⁸ i niejasnych kryteriów zależności między kierunkiem kształceniem a pracą. Zderzenie młodzieńczych ideałów z instytucjonalnymi uwarunkowaniami współczesności może być owym metaforycznym wiatrem wiejącym w skrzydła współczesnego „anioła historii” i pchającym go ku przeszłości. Kwestię tę dobrze ilustrują słowa przedstawicielki pokolenia „milenialsów”, Marty Połap, pochodzące z jej nostalgicznego tekstu o wymiarze autoetnograficznym:

Uwierzaliśmy, że możemy wszystko, a nasi rodzice napojeni optymizmem wolnej Polski tylko nas w tym przeświadczeniu wspierali. My, milenialsi, zaopatrzeni w wiarę w siebie, weszliśmy w świat dorosłych, mierząc się z prawdziwymi wyzwaniem i nagle... Ech, to wszystko nie tak miało wyglądać. Zmienić świat? Ale jak?²⁹.

Trzeba jednak stwierdzić, że poszukiwanie genezy zwrotu nostalgicznego w młodym pokoleniu tylko i włącznie w rozczarowaniu zastanym porządkiem, bądź też w obawach o przyszłość nie wystarczy,

²⁴ W. Benjamin, *Anioł historii. Eseje, szkice, fragmenty*, Poznań 1996.

²⁵ Z. Bauman, *Retrotopia*, dz. cyt. s. 7-25.

²⁶ Z. Bauman, *Płynna nowoczesność*, Kraków 2006.

²⁷ G. Standing, *Prekariat: Nowa niebezpieczna klasa*, Warszawa 2014.

²⁸ K. Szreder, *ABC Projektariatu. O nędzy projektowego życia*, Warszawa 2016.

²⁹ M. Połap, *Mileniałsem jestem*, „Reflektor – Rozświetlmy kulturę!” 2016, nr 3, s. 13.

by wyjaśnić ów fenomen. Odczuwanie tęsknoty za przeszłością nie tylko nie musi dziś świadczyć o krytycznym stosunku do współczesnej kultury, ale może wręcz oznaczać pozostawanie w jednym z jej głównych nurtów. Ma to związek z wzmiankowanym już w poprzedniej części artykułu zjawiskiem kolonizowania przeszłości przez mechanizmy rynkowe i kulturę popularną. Wojciech Burszta pisał o tym następująco:

pojęcie nostalgii nie tylko uległo uogólnieniu i oderwane zostało od oryginalnych konotacji. Stało się ono bowiem także przedmiotem świadomych zabiegów interpretacyjnych, 'wystawione' niejako w formie towaru do konsumpcji w kulturze popularnej. Nostalgia stała się pożądaną wartością³⁰.

W obrębie kultury popularnej w XXI wieku obecnych jest całe mnóstwo powstałych w minionych czasach motywów, stylów, a także tekstów kultury, tak zaaranżowanych do nowych warunków społecznych, aby wpisywały się we współczesne gusta. Część z nich adresowana jest wyraźnie do młodego pokolenia. Należą do nich między innymi: produkowane przez największe koncerty medialne filmy i seriale eksplorujące – bliższą lub odleglejszą – przeszłość, najnowsze kolekcje modowe wyraźnie nawiązujące – tak w stylistyce, jak ikonografii – do przeszłych epok, czy też pozostające w stylu retro gry komputerowe mające postać *rebootów* i *remaków*³¹. Wszystkie te produkty służą zazwyczaj wzbudzeniu nostalgii o charakterze „refleksyjnym”, co w praktyce oznacza, że uruchamiają „gry” z przeszłością.

Kwestię relacji między nostalgią a kulturą współczesną dobrze ilustruje fenomen popularności, jaką cieszą się w społeczeństwach postkomunistycznych motywy i artefakty pochodzące sprzed transformacji ustrojowej³². O genezie tego zjawiska – określanego czasem mianem

³⁰ W. Burszta, *Yes. Nostalgiczne strefy pamięci*, „Polska Sztuka Ludowa – Konteksty” 1994, nr 1-2, s. 54.

³¹ M. Szewerniak, *Od retro do doświadczenia*, dz. cyt.; S. Reynolds, *Retromania*, dz. cyt.; G. Cross, *Consumed Nostalgia*, dz. cyt.

³² *Post-Communist Nostalgia*, red. M. Todorowa, Z. Gille, New York – Oxford 2010; Pop-

„popkomunizmu” – tak pisali Magdalena Bogusławska, Zuzanna Grębecka i Jakub Sadowski:

zainteresowanie owymi treściami rozpoczęło się wyraźnie w obrębie kultury popularnej – wyrażając się w postaci przedmiotów-symboli dawnych czasów, jak saturator, pralka ‘Frania’ czy samochód ‘Syrenka’, internetowych stron fanowskich, niezależnych pokazów filmowych, wystrojów lokali czy imprez utrzymanych w duchu ‘tamtych lat’. Dopiero później ‘moda na komunizm’ przybrała formę produkcji płyt z muzyką czy kronikami filmowymi, serii podkładek pod napoje *Czar PRL-u* i innych podobnych ‘okołokomunistycznych’ gadżetów, przenosząc owo zjawisko w struktury komunikacyjne kultury masowej³³.

Dziś świadectwa nostalgii za czasami socjalizmu – czy też „ostal-gii” – są powszechne w społecznym *imaginarium* krajów postkomunistycznych. W pejzaż kulturowy dużych miast na dobre wpisały się lokale użytkowe zaaranżowane tak, by przypominały ówczesne realia. Popularne są wycieczki po miejscach, będących żywymi pamiątkami dawnego ustroju. Z dużym zainteresowaniem spotykają się przeglądy filmów wyprodukowanych w czasach socjalizmu, a także gry planszowe nawiązujące do owych uwarunkowań, etc. Co szczególnie istotne w kontekście poruszanego tu tematu, młodzi ludzie nie tylko należą do najważniejszych odbiorców tych treści, ale też wielu z nich aktywnie przyczynia się do ich produkowania, dostarczania lub propagowania³⁴. Z jednej strony wydatnie obrazuje to znaczenie, jakie we współczesnej kulturze ma dziś doświadczana przez nich nostalgia „fotelowa” lub „zapośredniczona”. Z drugiej strony, fakt ten stanowi świetną egzem-

komunizm. Doświadczenie komunizmu a kultura popularna, red. M. Bogusławska, Z. Grębecka, Kraków 2010.

³³ M. Bogusławska, Z. Grębecka, J. Sadowski, *Doświadczenie komunizmu a kultura popularna*, [w:] *Popkomunizm*, dz. cyt., s. 8.

³⁴ Przykładem może tu być grupa młodych osób skupionych w firmie Crazy Guides, organizującej (n)ostalgiczne wycieczki po Hucie (zob. M. Golonka-Czajkowska, *Podróż do krainy zwanej Nową Hutą, czyli o komunizmie jako atrakcji turystycznej*, [w:] *Popkomunizm*, dz. cyt., s. 287–302).

plifikację tego, w jaki sposób ich tęsknota za przeszłością ulega konsumeryzacji i „karnawalizacji”³⁵.

Niech za przykład wzmiankowanych tu procesów posłużą częste dziś (n)ostalgiczne powroty członków młodego pokolenia do socjalistycznego *designu*. Dagmara Tomczyk wypowiedziała się w tej materii następująco:

Nagle orientujemy się, że odrestaurowane meble (jeszcze niedawno masowo zalegające na śmietnikach) czy zapomniane porcelanowe figurki osiągną imponująco wysokie ceny w sklepach internetowych i na aukcjach. Relikwii PRL-u niepostrzeżenie stają się obiektami pożądania³⁶.

Jak dalej dowodziła autorka tych słów, dostrzeżenie wartości – także materialnej – owych utensyliów jest po części pochodną ujmowania przez młodych czasów PRL-u w kategoriach historycznych. Podczas gdy osoby dobrze pamiętające ten okres postrzegają zwykle socjalistyczny *design* jako co najmniej nieatrakcyjny, ich dzieci i wnuki zyskują inną perspektywę do jego oceny. Style wówczas wykształcone, tak różne od współczesnej masowej produkcji, bywają przez nich odbierane z ciekawością i zainteresowaniem. Reewaluacji tej towarzyszy nie rzadko dążenie do wydobycia na światło dzienne tych z wyprodukowanych wówczas dóbr – mebli, artykułów dekoracyjnych, dzieł sztuki, etc. – które wyróżniają się wyjątkowością i oryginalnością. Wydaje się, że sięganie po nie można interpretować jako przejaw mody *vintage*, polegającej na swobodnym włączaniu do współczesnych aranżacji dóbr pochodzących z różnych, wcześniejszych epok³⁷. Fenomen ten –

³⁵ G. Cross, *Consumed Nostalgia*, dz. cyt.

³⁶ D. Tomczyk, *Design po przejściach, czyli dlaczego pokochaliśmy PRL*, „Reflektor – Rozświetlmy kulturę!” 2016, nr 3, s. 59.

³⁷ Analizująca ów fenomen Weronika Bryl-Roman napisała: „Zainteresowanie peerelowskim *designem* wzmogło się [...] najsilniej w obecnej dekadzie i dotyczy ono także młodych ludzi, niepamiętających realiów życia w komunistycznym państwie. Sądzę zatem, że na rosnącą popularność wytworów kultury materialnej doby komunizmu ma wpływ nie tylko sentyment, idealizowanie przeszłości czy ostalgia. W grę wchodziłyby bowiem jeszcze inne zjawisko – tym razem charakterystyczne nie, jak ostalgia,

choć sięga swymi korzeniami XIX wieku – świetnie koresponduje z istotą postnowoczesnych, pluralistycznych społeczeństw. Można zatem skonstatować, że także w tym wymiarze nostalgia wpisuje się w istotę współczesnych przekształceń kulturowych.

Jeszcze inną perspektywą, w ramach której warto ujmować zjawisko powrotów do przeszłości w młodym pokoleniu, są współczesne formy wspólnotowości. W ich analizie³⁸ zwraca się często uwagę na to, że poczucie solidarności jest dziś coraz częściej budowane w oparciu o pasje i zamiłowania, a nie poglądy czy wartości. Co więcej, nie musi się ono opierać na długotrwałych kontaktach, lecz jedynie na epizodycznych spotkaniach. Z istoty tego fenomenu dobrze zdaje sprawę koncepcja neoplemienności Michela Maffesolego³⁹, do której odniosła się w przywoływanych już wcześniej badaniach Christina Goulding⁴⁰. Jej respondenci wskazywali na to, że bardzo ważny jest dla nich kontakt z osobami, które posiadają podobny stosunek do popularnych w przeszłości stylów w muzyce, modzie lub tańcu. Wśród form wspólnotowego doświadczenia wymieniali między innymi eventy zwane *nostalgia evenings*, podczas których przybyli, przebrani w stroje z określonej epoki, bawią się w rytm pochodzącej z niej muzyki. Do innych spotkań poświęconych wspólnotowemu odwoływaniu się do przeszłości można zaliczyć: zloty miłośników określonej epoki, LARP-y⁴¹, czy też rekonstrukcje historyczne⁴². W dobie kultury konwergencji⁴³ coraz większą rolę odgrywają w tym zakresie także portale społecznościowe i fando-my poświęcone konkretnej epoce lub tekstowi kultury z niej pocho-

dla krajów postkomunistycznych, lecz typowe dla zamożnych społeczeństw zachodnich. Mowa o fenomenie *vintage*” (W. Bryl-Roman, *Polski vintage – odkrywanie peerełowskiego designu*, [w:] *Popkomunizm*, dz. cyt., s. 51–59).

³⁸ M. Olcoń-Kubicka, *Indywidualizacja a nowe formy wspólnotowości*, Warszawa 2009.

³⁹ M. Maffesoli, *Czas plemion: schyłek indywidualizmu w społeczeństwach ponowoczesnych*, Warszawa 2008.

⁴⁰ Ch. Goulding, *An Exploratory Study of Age Related Vicarious Nostalgia*, dz. cyt.

⁴¹ LARP to skrót od: *Live action role-playing*. Jest to aktywność polegająca na wspólnotowym przeżywaniu współtworzonych opowieści w określonych realiach historycznych.

⁴² K. Baraniecka-Olszewska, *Reko-rekonesans*, dz. cyt.

⁴³ H. Jenkins, *Kultura konwergencji. Zderzenie starych i nowych mediów*, Warszawa 2006.

dzącemu. Wszystkie te formy towarzyskości pełnią we współczesnej kulturze indywidualizmu⁴⁴ ważną rolę więziotwórczą, zaś wspólnotowe odnoszenie się do przeszłości stanowi dodatkową legitymizację dla owych praktyk.

Odwołując się do początku tej części tekstu, można skonstatować, że wyjątkowo szybkie i dynamiczne przemiany świata współczesnego pozostają ściśle związane z rozwojem i petryfikacją doświadczenia nostalgii na dwa odmienne – acz dopełniające się – sposoby. Jeden z nich wynika z dążeń rewersyjnych: im znaczniejsze transformacje obecnej kondycji, tym większe pragnienie wśród części osób doświadczających tychże, by w powrotach do przeszłości szukać źródeł poczucia stabilizacji i bezpieczeństwa. Drugi wymiar owej współzależności ma charakter funkcjonalny: tak treści, jak i formy doświadczania nostalgii stanowią nierzadko – zwłaszcza w młodym pokoleniu – pochodną rozwoju najnowszych trendów i rozwiązań w kulturze oraz technologii. Wszystko to sprawia, że ślady przeszłości są coraz bardziej obecne we współczesnym doświadczeniu, zaś zjawisko to będzie najpewniej w kolejnych latach się pogłębiać.

ZAKOŃCZENIE

W niniejszym artykule poddałem analizie genezę i sposób doświadczania nostalgii przez przedstawicieli młodego pokolenia. Uczyniłem to, przywołując szerszy kontekst współczesnych rozważań nad utopijnymi powrotami do przeszłości, a także odwołując się do transformacji społecznych, kulturowych i politycznych ostatnich lat. Przybliżyłem między innymi kategorie nostalgii „fotelowej” i „zapośredniczonej”, czyniąc je fundamentem refleksji nad sposobami, w jaki minione wydarzenia wspominają osoby, które nie miały możliwości ich osobiście przeżyć. Pojęcie nostalgii „refleksyjnej” uczyniłem z kolei ramą anali-

⁴⁴ Z. Bauman, *Zindywidualizowane społeczeństwo*, Gdańsk 2008; M. Jacyno, *Kultura indywidualizmu*, Warszawa 2007.

tyczną do rozważań na temat różnych wariantów „gier” z przeszłością. W rozpoznaniach dotyczących kontekstu aksjologicznego i instytucjonalnego współczesności położyłem akcent zarówno na kwestię dynamiki obecnych przemian i rosnącej niepewności przyszłości, jak i coraz znacniejszej roli, jaką odgrywają dziś media, mechanizmy rynkowe i kultura konsumpcyjna. Jak wykazałem, wszystkie te czynniki stanowią dobre warunki nie tylko do odcinania się od przeszłości, lecz także do ciągłych do niej powrotów. Teraz zaś chciałbym jeszcze podkreślić, że sposób, w jaki jest dziś doświadczana nostalgia, zwłaszcza przez osoby młode, może sam w sobie stanowić świetny punkt wyjścia do dalszych rozważań nad kondycją kultury współczesnej. Wzmiankowana powyżej mediatyzacja i merkantylizacja przeszłości jest zjawiskiem, które daje wgląd w sposób budowania narracji historycznych. Rewersyjny względem teraźniejszości zwrot ku czasom minionym – który świetnie ilustruje przywołana powyżej reinterpretacja obrazu Paula Kleea – pozwala na wyciąganie ogólniejszych wniosków na temat form transformacji społecznych. Z kolei sposób budowania przez młodych ludzi więzi w oparciu o wspólne odwoływanie się do przeszłości stanowi dobry przykład tego, jak w czasie dominacji kultury indywidualizmu ujawniają się mechanizmy deindywidualizacyjne⁴⁵. A to tylko niektóre przykłady unaoczniające, w jak wielu różnych kierunkach mogą postępować dalsze studia poświęcone kwestii utopijnych powrotów do przeszłości w młodym pokoleniu.

BIBLIOGRAFIA

- Adam B. Czas, przekł. M. Dera, Sic!, Warszawa 2010.
Anthropology and Nostalgia, red. O. Angé, D. Berliner, Berghahn Books, New York – Oxford 2014.
Appadurai A., *Nowoczesność bez granic. Kulturowe wymiary globalizacji*, przekł. Z. Pucek. Universitas, Kraków 2005.

⁴⁵ *Deindywidualizacja. Socjologia zachowań zbiorowych*, red. M. Krajewski, Warszawa 2015.

- Baraniecka-Olszewska K. *Reko-rekonesans: praktyka autentyczności. Antropologiczne studium odtwórstwa historycznego drugiej wojny światowej w Polsce*, Wydawnictwo Marek Derewicki, Kęty 2018.
- Bauman Z., *Płynna nowoczesność*, przekł. T. Kunz, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2006.
- Bauman Z., *Retrotopia. Jak rządzi nami przeszłość*, przekł. K. Lebek, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2018.
- Bauman Z., *Zindywidualizowane społeczeństwo*, przekł. O. i W. Kubińscy, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2008.
- Bauman, Z. *Konsumowanie życia*, przekł. M. Wyrwas-Wiśniewska, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2009.
- Benjamin W., *Anioł historii. Eseje, szkice, fragmenty*, przekł. K. Krzemieniowa, J. Sikorski i H. Orłowski. Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1996.
- Bogusławska M., Grębecka Z., Sadowski J., *Doświadczenie komunizmu a kultura popularna, [w:] Popkomunizm. Doświadczenie komunizmu a kultura popularna*, red. M. Bogusławska, Z. Grębecka, Wydawnictwo Libron, Kraków 2010.
- Boym S., *Nostalgia i postkomunistyczna pamięć, [w:] Nostalgia – eseje o tęsknocie za komunizmem*, red. F. Modrzejewski, M. Sznajderman, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2002.
- Boym S., *The Future of Nostalgia*, Basic Books, New York 2001.
- Bryl-Roman W., *Polski vintage – odkrywanie peerelowskiego designu, [w:] Popkomunizm. Doświadczenie komunizmu a kultura popularna*, red. M. Bogusławska, Z. Grębecka, Wydawnictwo Libron, Kraków 2010.
- Burszta W., *Yes. Nostalgiczne strefy pamięci*, „Polska Sztuka Ludowa – Konteksty” 1994, nr 1-2.
- Castells M. *Społeczeństwo sieci*, przekł. M. Marody [i in.], Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Cross G., *Consumed Nostalgia. Memory in the Age of Fast Capitalism*, Columbia University Press, New York 2015.
- Deindywiduacja. Socjologia zachowań zbiorowych*, red. M. Krajewski, Fundacja Nowej Kultury Bęc Zmiana, Warszawa 2015.
- Eriksen T. H., *Tyrania chwili. Szybko i wolno płynący czas w erze informacji*, przekł. G. Sokół, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2003.
- Gleick J., *Szybciej. Przyspieszenie niemal wszystkiego*, przekł. J. Bieroń, Zysk i S-ka, Poznań 2003.

- Golonka-Czajkowska M., *Podróż do krainy zwanej Nową Hutą, czyli o komunizmie jako atrakcji turystycznej*, [w:] *Popkomunizm. Doświadczenie komunizmu a kultura popularna*, red. M. Bogusławska, Z. Grębecka, Wydawnictwo Libron, Kraków 2010.
- Goulding Ch., *An Explanatory Study of Age Related Vicarious Nostalgia and Aesthetic Consumption*, [w:] *NA - Advances in Consumer Research*, vol. 29, red. S. M. Broniarczyk, K. Nakamoto, Association for Consumer Research, Valdosta, GA 2002.
- Hoffman E., *Lost in Translation: a life in a new language*, Penguin Books, New York – London 1990.
- Jacyno M., *Kultura indywidualizmu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Jenkins H., *Kultura konwergencji. Zderzenie starych i nowych mediów*, przekł. M. Bernatowicz. M. Filiciak, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2006.
- Kubiak A. E., *Nostalgia i konfluentne wspólnoty*, „Polska Sztuka Ludowa – Konteksty” 2004, nr 1-2.
- Landberg A., *Prosthetic Memory: The Transformation of American Rememberance in the Age of Mass Culture*, Columbia University Press, New York 2004.
- Lewicka M., Prusik M., Zaleski M., *Nostalgia*, [w:] *Modi memorandi. Leksykon kultury pamięci*, red. M. Saryusz-Wolska, R. Traba, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2014.
- Maffesoli M., *Czas plemion: schyłek indywidualizmu w społeczeństwach ponowoczesnych*, przekł. M. Bucholc, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Major M., Włodek P., *Pomiędzy retro a retromanią*, Wydawnictwo Naukowe Katedra, Gdańsk 2018.
- Molenda M., *Nostalgia za wiekiem pary*, „Creatio Fantastica” 2016, nr 1.
- Olcoń-Kubicka M., *Indywidualizacja a nowe formy wspólnotowości*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2009.
- Palczyński T., *Kontestacja: Formy buntu we współczesnym społeczeństwie*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 1997.
- Poław M., *Mileniałsem jestem*, „Reflektor – Rozświetlamy kulturę!” 2016, nr 3.
- Popkomunizm. Doświadczenie komunizmu a kultura popularna*, red. M. Bogusławska, Z. Grębecka, Wydawnictwo Libron, Kraków 2010.

- Post-Communist Nostalgia, red. M. Todorowa, Z. Gille, Berghahn Books, New York – Oxford 2010.
- Reynolds B., *The Nostalgic Turn and the Politics of Ressentiment*, „Georgia Educational Researcher” 2004, nr 1.
- Reynolds S., *Retromania: Jak popkultura żywi się własną przeszłością*, przekł. F. Łobodziński, Wydawnictwo Kosmos Kosmos, Warszawa 2018.
- Standing G., *Prekariat: Nowa niebezpieczna klasa*, przekł. K. Czarnecki, P. Kaczmarewski, M. Karolak, Wydawnictwo Naukowe PWN Warszawa 2014.
- Szewerniak M., *Od retro do doświadczenia, czyli gry wideo i nostalgia*, „Irydion. Literatura – Teatr – Kultura” 2018, nr 1.
- Szreder K., *ABC Projektariatu. O ńędzy projektowego życia*, Fundacja Bęc Zmiana, Warszawa 2016.
- Tomczyk D., *Design po przejściach, czyli dlaczego pokochaliśmy PRL*, „Reflektor – Rozświetlamy kulturę!” 2016, nr 3, s. 59.
- Turner B., *A Note on Nostalgia*, „Theory, Culture & Society” 1987, nr 1.
- Virilio P., *Prędkość i polityka*, przekł. S. Królak, Sic!, Warszawa 2008.

UTOPIAN RETURNS TO THE PAST. YOUNG GENERATION IN THE FACE OF NOSTALGIC TURN

ABSTRACT: In the social sciences and humanities in the 21st century the category “nostalgic turn” describes a tendency to reach for the past as a source of inspiration, a model for cultural practices and a template for materialization of different projects. This phenomenon – increasingly popular in the contemporary world – is interpreted by many researchers as a gesture of opposition to the ever-increasing speed of changes, as well as being a derivative of the growing uncertainty. However, it is emphasised as well that nostalgia is one of the major trends that are explored by the consumer culture and the entertainment industry. The nostalgic turn is also strongly present in the young generation. It is reflected, *inter alia*, in the fascination of both the nineties of the 20th century and the period before the fall of the Iron Curtain, or in the increased interest in history and attempts to reconstruct it. The article analyses this phenomenon in relation to the newest theories in social sciences and humanities.

KEYWORDS: temporal orientation, nostalgic turn, retrotopia, popular culture, consumerism